

KOPRSKA ŠKOFIJA OD PRVE OMEMBE (599) DO SREDE 8. STOLETJA

Rajko BRATOŽ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

e-mail: Rajko.Bratoz@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Na podlagi analize treh pisem papeža Gregorija Velikega iz leta 599, ki se nanašajo na ureditev zapletenih razmer v krščanski skupnosti na "kozjem otoku" (insula Capritana, insula Caprea), je avtor prišel do naslednjih sklepov: (1) Omejnjeni otok je identičen z antičnim predhodnikom Kopra (Capris) in ne z mestom Caorle (Caprulae) v beneški laguni. (2) Cerkevna skupnost se je v času nastanka pisem opredeljevala za katoliško stran, torej je izstopila iz oglejske shizme, pri čemer je ostalo nezanesljivo zadržanje sicer neimenovanega škofa, ki je zaradi različnih pritiskov omahoval med obema taboroma. (3) Ker tri pisma prikazujejo usodo voditelja skupnosti bolj ali manj različno, gre najverjetneje za dve različni osebnosti, torej za dva po imenu neznana škofa. (4) V kritičnem trenutku svojega razvoja je bil škofijski sedež "kozjega otoka" združen v eno škofijo s škofijskim sedežem v kastelu Nouas (Novigrad), ki ga je vodil ubegli panonski škof Janez. Papež je to (zopet) katoliško skupnost izločil iz jurisdikcije shizmatičnega oglejskega patriarhata in jo podredil ravenski nadškofiji. Škofijski sedež je nastal v izjemnih razmerah (shizma, čas prvih slovanskih vpadov); ko so ti vzroki (predvsem shizma) prenehali, je škofija zamrla in bila verjetno obnovljena – tako kot Novigrad – po sredi 8. stoletja.

Ključne besede: Insula Capritana, Gregorius I Papa, oglejska shizma, Aquileia, Grado, Ravenna

THE DIOCESE OF KOPER FROM ITS FIRST MENTION (IN 599)
TO THE MID-8TH CENTURY

ABSTRACT

By analysing three letters from Pope Gregory the Great in 599 dealing with the solution of some complicated matters in the Christian community on "Capricorn Island" (insula Capritana, insula Caprea), the author reached the following conclusions: (1) The referred to island is identical to the Late Roman predecessor of Koper (Capris) and not to the town of Caorle (Caprulae) in the Venice Lagoon. (2) At the time of the letters' origin, the ecclesiastical community opted for the Catholic side, which means that it seceded from the Aquileian schism, where the reserved attitude of indeed unnamed bishop, who due to various pressures vacillated between the two factions, remains uncertain. (3) As the three letters depict the fate of the community's leader fairly differently, we are probably dealing with two different people, i.e. two bishops whose names remain unknown. (4) In the critical moment of its development, the bishopric of "Capricorn Island" was merged into a single diocese with its seat in Nouas (Novigrad) then led by the fugitive Pannonian Bishop John. The Pope (yet again) segregated this Catholic community from the jurisdiction of the schismatic Aquileian Patriarchate and subordinated it to the Archdiocese of Ravenna. The seat of the diocese was founded in exceptional circumstances (at the time of schism and the first incursions by the Slavs), but when this (primarily schism) was over the diocese died down and was probably reconstructed – the same as Novigrad – after the mid-8th century.

Key words: Insula Capritana, Pope Gregory the Great, Aquileian schism, Aquileia, Grado, Ravenna

Uvod

Vprašanje prve omembe škofijskega sedeža v Kopru je zelo zapleteno, zato se mnenja raziskovalcev o njegovih začetkih med seboj precej razhajajo! Če pustimo

1 Navajamo po časovnem zaporedju objav (nam dostopno) literaturo 20. stoletja, ki obravnava začetke koprskje škofije ali pa vsaj zavzema stališče do bistvenih vprašanj, zlasti do vprašanja lokaliziranja "Kozjega otoka" v pismih Gregorija Velikega: Kos (1902, št. 124-127, str. 165-169); Mayer (1903, zlasti 256 op. 1); Babudri (1909, 175-187); Paschini (1912, zlasti 245 z op. 4); Paschini (1915, 141); Kehr (1925, 74 in 215); De Vergottini (1924, zlasti 30 op. 2); Lanzoni (1927, 861-862); Rus (1939, 158 ss.); De Franceschi (1950, zlasti 10 sl.); De Franceschi (1971, 107); Semi (1975, 10 in 27); Waldmüller (1975, 221-222); Cuscito (1977, 334); Carile - Fedalto (1978, 324-326); Margetić (1979, 269-274); Lukman (1980, 218-221); Kos (1982, 55-56); Margetić (1983, 113-125; temeljna novejša obravnava; avtor na str. 115 sl. navaja tudi mnenja nekaterih nam nedostopnih avtorjev); Berg (1985, 61-108, zlasti 86-87); Bratož (1987, zlasti 20-21); Bratož (1986, zlasti 381, op. 87 in 88; 383); Fedalto (1988, 27-

ob strani kot danes presežene domoljubne teze starejših raziskovalcev o nastanku škofije v prvi tretjini 6. stoletja, v času legendarnega škofa Nazarij² in njegovega naslednika Maksimilijana,³ ostajajo kot pglavitni, za zdaj tako rekoč edini trdni in zanesljivi vir o tem vprašanju tri pisma Gregorija Velikega, vsa napisana in poslana v kratkem časovnem razdobju v maju 599.⁴ Naj najprej kratko predstavimo temeljno dilemo, ki se pojavlja v zvezi z omenjenimi papeževimi pismi.

Med zgodovinarji obstajata dve različni razlagi o tem, na kateri kraj se nanašajo kar štiri poimenske omembe "Kozjega otoka" (in še tri posredne omembe v obliki odnosnice "otok") v treh omenjenih pismih Gregorija Velikega.⁵ Po našem prepričanju se omembe nanašajo na "Kozji otok" v Istri, današnji Koper,⁶ in ne na Caorle v

49); Šašel (1992, 680-689, zlasti 686); Bratož, Peršič (1989, 57-59); Krahwinkler (1992, 76, z op. 61); Fedalto (1999, 118-119 in 334-335); Cuscito (2000, 196-197).

- 2 AASS Junii IV, Paris-Roma 1867, 738-742; ne obstaja noben življenjepis škofa Nazarija, pač pa le domneve o njegovem pontifikatu, ki temeljijo na avtorjih iz 17. stoletja (N. Manzuoli, J.L. Schönleben, F. Ughelli itd.), in na čudodelni moči njegovih relikvij, o čemer se je ohranil daljši zapis. Zagovorniki avtentičnosti izročila o sv. Nazariju (Babudri [1901]; Babudri [1909, 180 ss.]; Giollo [1969, 9-19]) dajejo naslednjo rekonstrukcijo razvoja: nastop ok. 520, potem ko naj bi ga potrdil patriarh Štefan s soglasjem cesarja Justinijana in Teoderika Velikega, smrt pred 546. O Nazariju gl. Jadin (1949, 878); Daniele (1967); Miklavčič, Dolenc (1970, 621); Smolik (2000, 682-683). V primeru Nazarija gre verjetno za legendarno izročilo, ki je nastalo na podlagi češčenja relikvij milanskega mučenca Nazarija.
- 3 Babudri (1909, 180 ss.) je v seznam koprskih škofov za Nazarijem (ok. 520-546) postavil Maksimilijana (ok. 546-567), za njim Agatona (ok. 567), čigar kronologijo je sprejel z zadržkom. Za drugega domnevnega škofa, Maksimilijana, njegove pripadnosti koprski škofiji ne moremo potrditi. Maksimilijan naj bi bil identičen s škofom, ki ga omenja skupaj s Terencijem (v starejših izdajah Evfrazijem!) papež Pelagij I. leta 559 (Pelagii I Papae *Epistulae quae supersunt (556-561)*, ed. P. M. Gassó - C.M. Battle, In abbatia Montisserati 1965; *Epist.* 65, str. 171 sl.): *...Ter<en>itius siquidem atque Maximilianus, nomina tantum episcoporum habentes*. Medtem ko je Kandler (²1986, a. 555, komentar) menil, da gre za shizmatična škofa iz Poreča (Evfrazij) in Kopra (Maksimilijan), pa velja danes kot zanesljivo, da gre za dva škofa iz Toskane (tako izdajatelja pisem Pelagija I. Gassó - Battle, 171-172 op. 2 in Cuscito [1977, 263 sl.]). Glede tretjega domnevnega koprškega škofa Agatona (ok. 567), o katerem ne obstaja prav noben avtentičen zapis (izhodišče je zamenjava s stoletje mlajšim gradeškim patriarhom Agatonom, ki naj bi bil koprškega rodu; Bratož 2000a, 610 op. 3; prim. infra, op. 66), je bil zadržan tudi Babudri (1909, 184). Z zadržkom navaja prve tri domnevne koprške škofe nazadnje Fedalto (1999, 335).
- 4 Gregorius I., *Registrum epistolarum* 9,153; 9,155; 9,156 (po ediciji D. Norberg, *CCSL* 140 A, 708-714) oziroma Gregorius I., *Registrum epistolarum* 9,152; 9,154; 9,155 (po ediciji P. Ewald, L.M. Hartmann, *MGH Epist.* II, ²1957, 152-156). Pri navajanju vira sledimo novejši Norbergovi izdaji. Od več kot dvajsetih pisem, ki jih je papež napisal maja 599 (*Registrum* 9,139 - 9,158/164), se navedena pojavljajo skorajda v zaporedju. Če bi glede na zaporedje in pogostnost pisem le-ta enakomerno razporedili v mesecu maju, bi prišli do hipotetičnega sklepa, da so bila ta pisma napisana zanesljivo v drugi polovici meseca maja, nekako v začetku njegove zadnje tretjine, in to v razdobju največ enega tedna.
- 5 *Insula Caprea Histriae provinciae (Registrum* 9,153,1-2; *CCSL* 140 A, 708); *Capritana insula (Registrum* 9,155,4; *ibid.*, str. 710); *insula Capritana (Registrum* 9,155,19; *ibid.*, 711); *insula quae Capritana dicitur (Registrum* 9,156,5; *ibid.*, 712). Odnosnice, ki se nanašajo na isti kraj: *in sua insula (Registrum* 9, 156,9; *ibid.*, 712); *praedicta insula (Registr.* 9, 156,15; *ibid.*, 712); *eandemque insulam (Registr.* 9, 156,24; *ibid.*, 713).
- 6 Lokaliziranje dogodkov v Istro zastopajo od avtorjev, navedenih v op. 1, naslednji: Kos (1902, 124-

beneški laguni.⁷ V prid tej tezi govori več argumentov različne teže. Razmeroma majhne izpovedne vrednosti je sama pripadnostna oznaka "istrske province" (*insula Caprea Histriae prouvinciae*), saj ta oznaka v tem času ni bila enotna in se – zlasti v virih cerkvene provenience, posebej pri Gregoriju – pogosto nanaša na celotno območje shizmatičnega oglejskega patriarhata s sedežem v Gradežu.⁸ Večje izpovedne vrednosti so omembe "Kozjega otoka" v Istri v topografskih virih iz antike in zgodnjega srednjega veka,⁹ medtem ko ekvivalentne omembe za kraj na Beneškem niso poznane.¹⁰ Oblika imena v Gregorijevih pismih je vsekakor bolj podobna časovno najbližjim oznakam Kopa (Capris, pridevnik *Caprense*) kot Kaorl na Beneškem (*Caprulae*, pridevniki *Caprulensis*, *Caprulanus*).¹¹ Najbolj pa govori v prid lokalizaciji kraja v Istro sama vsebina Gregorijevih pisem.

Prvo Gregorijevo pismo (Registrum 9,153 po Norbergu)

V prvem pismu, ki ga je papež naslovil na vse prebivalce koprskega otoka, je uvodoma izrazil veliko veselje in zahvalo Bogu ob novici, da so se prebivalci "Koz-

127 oz. 165-169); Mayer (1903, 256 op. 1); Kehr (1925, 74 in 215); Waldmüller (1975, 221-222); Lukman (1980, 218-222); Kos (1982, 55-56); Margetić (1983, 113-125); Berg (1985, 86-87); Bratož (1987, 20-21); Šašel (1992, 681, 686); Krahwinkler (1992, 76 op. 61); Bratož (1994, 55 in 67).

7 Tezo, da se omembe nanašajo na Caorle, je zastopala (z različnimi poudarki in odtenci) večina italijanskih zgodovinarjev (od avtorjev v op. 1): Paschini (1912, 245, zlasti op. 4); Paschini (1915, 141); De Vergottini (1924, 30 op. 2); Lanzoni (1927, 858-862; z rezervo); De Franceschi (1971, 107); k njej se je nagibal tudi Cuscito (1977, 334), ki pa v najnovejšem prispevku (2000, 196 sl.) pušča vprašanje *sub iudice*; Fedalto (v Carile - Fedalto [1978, 324-326]); Fedalto (1988); Fedalto (1999, 117-119, 129-130, 316, 329).

8 V celi vrsti virov se oznaka "Istre" in (še pogosteje) oznaka "istrski škofje" nanaša na celotno shizmatično ozemlje oglejskega patriarhata s središčem v Gradežu in ne le na provinco z imenom *Histria* (istrski polotok od Timave do Raše z zaledjem), ki v tem času nastopa kot samostojna upravna enota. Gregor Veliki je uporabil ime kot samostalnik (*Histria*; tudi *Histria prouvincia*, *Histriae partes*) ali pridevnik (*Histricus*) kar na sedemnajstih mestih (gl. *CCSL* 140 A, 1142 [Index]). Na pripadnost istrski shizmi in ne na pokrajinski izvor se nanašajo naslednje odnosnice ob pridevniku "istrski": *episcopus* (dvakrat), *scisma* (trikrat) ter (po enkrat) *causa*, *error* in *separatio*. Enako je že pred njim uporabil to ime papež Pelagij II. v treh pismih "istrskim škofom" iz let 585-586 (*MGH Epist.* II, 442-467 oz. *ACO* IV,2, 1914, 105-132), istodobno tudi cesar Mavrikij (*ibid.*, 106,1; *episcopi Histriensium prouinciarum* so v tem primeru škofje Benečije in Recije!). Prim. Bratož (1998, 30 op. 87; 2000a, 635 sl. op. 90).

9 Zapisa posredujeja Plinius, *Naturalis historia* 3, 129 [*Aegida*] in anonimni geograf iz Ravene (*Cosmographia* IV,31,4; V,14,10 [*Capris*]; *Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. J. Schnetz, Stuttgart 1990, 68; 95). Gl. Šašel (1992, 680 sl.) in Vedaldi Iasbez (1994, 279-283; 292-293).

10 Takega kraja ne omenjata ne Plinij ne ravenski geograf. Caorle se omenjajo večkrat šele v gradeških in beneških kronikah od 11. stoletja dalje. Monticolo (ed., 1890, 193) v indeksu (s.v. *Caprulas*) navaja naslednje oblike: *Caprulense castrum*, *Caprulensis civitas*, *Caprulis castellum*, pridevnika *Caprulanus* in *Caprulensis*; gl. tudi Cessi (ed., 1933, 180, s.v. *Caprule*).

11 Prim. op. 9 in 10 ter Krahwinkler (1992, 76 op. 61).

jega otoka" odvrnili od shizmatikov (*scismaticorum, inter quos habitatis, pertinaciam refutantes*) oziroma izstopili iz razkola (*scissura, error, scismaticorum lapsus, scisma*) in prestopili v katoliško cerkev. To veselo novico so mu posredovali v obliki malo pred tem poslano prošnje (*dudum directa petitio*), ki so jo pooblaščenji sli (...*latores praesentium responsales uestri*) prinesli v Rim.¹² Njihovo skupnost je tedaj vodil neimenovani škof (*episcopus*), za katerega zamenjavo so prosili, saj njegovo zadržanje ni bilo jasno. Papež, ki očitno ni bil naklonjen takojšnji zamenjavi škofa, je izrazil dva predloga. Za primer, da se bo škof ločil od shizmatikov in se želel pridružiti katoliški cerkvi, je Gregorij pisal ravnemu nadškofu Marinijanu, naj ta škofovo prošnjo s papežev avtoriteto potrdi.¹³ V primeru, da škof ne bi prekinil zveze s shizmatiki, česar pa si papež nikakor ni želel, je papež pisal istemu (t.j. ravnemu) nadškofu, naj ta potrdi drugega (katoliškega) škofa.¹⁴ Tako bo, kot je papež figurativno zaključil pismo, "Gospodova čreda varna pred puščicami, ki jih iz zasede strelja nanjo sovrag".¹⁵

Drugo Gregorijevo pismo (Registrum 9,155 po Norbergu)

Bistvenega pomena za lokaliziranje dogodkov, opisanih v treh papeževih pismih, je drugo pismo, naslovljeno na najvišjega predstavnika posvetne oblasti v bizantinski Italiji ravnega eksarha Kalinika (Martindale, 1992, 264 sl., s.v. Callinicus 10). Pismo prikazuje razmere, ki se nekoliko razlikujejo od onih, ki so opisane v

12 *Registrum* 9,153,12-24 (CCSL 140 A, 708): *Quod in uobis nunc ex desiderio uestro gestum esse superni respectus illustratione cognoscimus, qui scismaticorum, inter quos habitatis, pertinaciam refutantes coadunari ouili dominico mente promptissima ipsa rei operatione monstratis. Quibus enim scissura displicet, sanos uelle se esse testantur... Hinc est quod nos et uestra dudum directa petitio et latorum praesentium responsalium uestrorum salubria postulantium laetificauit aduentus, per quos significastis uos et deuios reprobare gressus errantium et rectum salutis iter quaerere, per quod unitati uos sanctae ecclesiae reformantes ad retributionem bene operantium, quae intra eius sinum constitutis est debita, tenderetis...* Natančen povezek daje Kos (1902, št. 124, str. 165 sl.); kratko Margetić (1983, 114).

13 *Registrum* 9,153,26-28 (CCSL 140 A, 709): *...hoc cum Domini auxilio disponentes ut, siquidem episcopus, quem uobis in uestra reformari petiueratis ecclesia, ab scismaticorum lapsu se segregans ecclesiae uoluerit unitati coniungi, fratri et coepiscopo nostro Mariniano euidenter scripsimus, qualiter petitionem uestram ex nostra auctoritate debeat confirmare.*

14 *Registrum* 9,153,31-34 (ibid., 709): *...sin uero..., ab illorum se noluerit scismate separare, idem quomodo uestra ecclesia proprium habere ualeat sacerdotem, praedicto fratri et coepiscopo nostro scripsimus...*

15 Gregorij je rad metaforično enačil shizmatike s hudičem. V uvodnem delu pisma jih je figurativno upodobil kot "starega sovraga" (*antiquus hostis* [9,153,6]), ki je vedno pripravljen na rop, v sklepnem delu kot sovraga, ki preži v zasedi (*insidians inimicus* [9,153,35-36]). Primerjava shizmatikov in zlasti heretikov s hudičem ali Antikristom je v polemični literaturi dokaj pogosta. Naj navedemo le dva vira, ki se nanašata na obravnavani čas in prostor: pismo papeža Pelagija II. istrskim škofom 585/586 (ACO IV,2, 107 sl.) in govorni nastop gradeškega patriarha Maksima na lateranski sinodi 649 (Bratož, 2000a, 620 sl.).

predhodnem pismu. Papež je v njem uvodoma čestital eksarhu za zmage nad Slovani in takoj zatem – še v istem uvodnem stavku(!) – prešel na reševanje zapletov, v katerih se je znašla *insula Capritana* oziroma tamkajšnja cerkvena skupnost. Poslance oziroma prinašalce pisma (*latores praesentium*) s "Kozjega otoka", ki so zaradi čimprejšnje združitve s katoliško cerkvijo prišli (najprej) k eksarhu (t.j. v Raveno), je le-ta takoj napotil k njemu (t.j. papežu v Rim).¹⁶ Papež je v nadaljevanju omenil odredbo (*iussio*), ki jo je – očitno s cesarskega dvora – prejel eksarh, njena vsebina pa je bila podobna Mavrikijevi uredbi (*sacratissima... iussio*) iz leta 591:¹⁷ katoliška stran (eksarh in papež) naj v Italiji ne pritiska na shizmatike, dokler se politične in varnostne razmere v državi ne izboljšajo. Smisel obeh odlokov je bil, da se verski boji začasno prekinijo, ker se država trenutno spopada z mnogo večjimi in bolj perečimi problemi. V letu 591 se je po uspešnem zaključku vojne proti Perziji začela velika vojna proti Avarom in Slovanom ob Donavi (Theophylaktos Simokates, [6,1-10] 1985, 162-178, 321 ss.; Pohl, 1988, 128 ss.; Whitby, 1988, 158 ss.), ki je 599 prešla v novo ofenzivno fazo, tako da so se prav spomladi 599 začasno naka-zovali pomembni bizantinski uspehi.¹⁸ Papež je v pismu eksarhu podal svojevrsten komentar cesarjeve odredbe: njen smisel ni v tem, da bi zavračali tiste shizmatike, ki želijo prestopiti v katoliško cerkev, temveč (le) v tem, da se ne pritiska na tiste, ki tega nočejo. Namen tega odloka cesarja Mavrikija ni bila zaščita shizmatikov, kot je na na nekoliko ironičen način omenil papež (*exemplar iussionis... pro scismaticorum defensione*), temveč zmanjšanje verskih napetosti v času, ko je bila država v zelo negotovih razmerah (*hoc incerto tempore*) (Cuscito, 1977, 304). Papež je prav na podlagi pozitivnega primera koprške skupnosti prosil eksarha, naj ta obvesti cesarja, da se shizmatiki prostovoljno (*sua sponte*) spreobračajo v katoliško cerkev.

Iz nadaljevanja pisma izvemo, da so se razmere v Kopru medtem še dodatno zapletle. Prej omenjeni, vendar neimenovani koprski škof je namreč napisal eksarhu

16 *Registrum* 9,155,3-6 (710): *Inter hoc, quod mihi de Sclavis uictorias nuntiaſtis, magna me laetitia releuatum eſſe cognoscite, quod latores praesentium de Capritana insula unitati sanctae ecclesiae coniungi feſtinantes ad beatum Petrum apoſtolorum principem ab excellentia ueſtra tranſmiſſi ſunt.*

17 Da tega cesarjevega dekreta (*iusso*) na Zahodu niso upoštevali, kaže pismo shizmatičnih ſkofov Mavrikiju iz leta 591 (*ACO IV,2, 132-135, zlaſti 133,30 - 134,10*). Ta *iussio* se torej vsebinsko ujema s priporočilom, ki ga je cesar 591 dal Gregoriju, potem ko je prejel tri pisma shizmatičnih ſkofov o dramatičnih razmerah v oglejskem patriarhatu (*ACO IV,2, str. 136,17-21*): *Quia igitur et tua ſanc-titas cognoscit praesentem rerum Italicarum confuſionem et quod oportet temporibus competenter uersari, iubemus tuam ſanc-titatem nullatenus moleſtiam eiſdem epiſcopis inferre, ſed concedere eos otioſos eſſe, quouſque prouidentia dei et partes Italiae paceales conſtituantur et ceteri epiſcopi Hſtriae ſeu Venetiarum iterum ad priſtinum ordinem redigantur.* Prim. Cuscito (1977, 302).

18 V pozni pomladi (maj - junij) 599 so pripravljali Bizantinci ofenzivo proti Avarom na Balkanu, ki sta jo vodila vojskovodja Komentiolos in Priskos. Po združitvi njunih ſil pri Singidunu so sledile zmage nad Avari pri Viminaciju. Avari so pretrpeli hude izgube, ſe huſje pa so bile izgube Slovanov, ſaj so Bizantinci zajeli 3000 Avarov, 6000 "drugih barbarov" in 8000 Slovanov. Gl. Theophylaktos Simokates 8,1-4 (nemſki prevod s komentarjem P. Schreiner, 204 ss. in 353 ss.); Pohl (1988, 156 ss.); Whitby (1988, 164).

pismo, v katerem je izrazil željo, da bi prestopil v katoliško cerkev (v predhodnem pismu papež še ni vedel, kako se bo ta škof opredelil!). Vendar pa je to škofovo prošnjo za prestop (*petitio episcopi uolentis reuerti*) neki neimenovani eksarhov uradnik visokega ranga (*maior domi*, torej upravnik eksarhove rezidence) "izgubil", po papeževem mnenju zaradi podkupnine in ne zaradi malomarnosti. To "izgubljeno" pismo je namreč prišlo v roke razkolnikom.¹⁹ Če je papeževa trditev utemeljena, moremo sklepati, da je imela shizmatična stran svoje privrženke tudi v sami eksarhovi rezidenci v Raveni, na podlagi več drugih mest v papeževi korespondenci pa bi mogli sklepati, da so bili privrženici istrske shizme dejavni tudi v drugih deželah bizantinske Italije.²⁰

Vsebinsko in oblikovno "združena" omemba uspešnih eksarhovitih bojev s Slovani in opis reševanja zapletenih razmer v cerkveni skupnosti "Kozjega otoka" kažeta na to, da gre za časovno in prostorsko medsebojno povezane dogodke. Vojska ravskega eksarhata se je tedaj (spomladi 599) lahko spopadala s Slovani samo v Istri, nikakor pa ne na območju beneške lagune, do koder Slovani niso nikdar prodrli. Da so bili uspehi Bizantincev le začasni, kaže Gregorijevo pismo salonitanskemu škofu Maksimu julija 600 (torej le 14 mesecev kasneje), v katerem je izrazil svoje vznemirjenje in potrtost zaradi slovanskega ogrožanja Salone in istočasno zaradi začetka slovanskih vdorov čez istrsko ozemlje v Italijo. V sklepni misli k tej omembi je glede prihodnosti izrazil skrajni pesimizem.²¹ Časovno in prostorsko ujemanje dveh dogajanj – reševanja zapletenih verskopoličnih razmer na "Kozjem otoku" in istočasnih spočetka uspešnih bizantinskih bojev s Slovani, ki so jim dobro leto kasneje sledili prvi vdori Slovanov prek Istre v Italijo – govori v prid lokaliziranju opisanih dogodkov v Istro oz. v današnji Koper in njegovo širšo okolico.

Tretje Gregorijevo pismo (Registrum 9,156 po Norbergu)

Tretje papeževno pismo o koprski zadevi je naslovljeno na ravenskega nadškofa Marinijana. Papež je bil prek dveh poslancev, najverjetneje Koprčanov,²² ki sta prišla

19 *Registrum* 9,155,22 ss. (711): *...maior domi, qui petitionem episcopi uolentis reuerti suscepit, eam se perdidisse professus est, et postmodum ab aduersariis ecclesiae tenebatur...*

20 Prim. *Registrum* 9,151 (CCSL 140 A, 706): papež je izrazil zaskrbljenost, da ne bi neki istrski (koprski?) škof, ki se je po prestopu v katoliško cerkev umaknil na Sicilijo, podlegel prigovarjanju shizmatične strani (*...ne, sicut astruunt, scismaticorum illarum partium eos alii ad persuadendum praeueniant*).

21 *Registrum* 10,15,5-8 (CCSL 140 A, 842): *Et quidem de Sclauorum gente, quae uobis ualde imminet, et affligor uehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in uobis patior; conturbor, quia per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt...* (9-13) *... ut et foris a gentibus et intus a iudicibus conturbemur? Sed nolite de talibus omnimodo contristari, quia qui post nos uixerint deteriora tempora uidebunt, ita ut in comparatione sui temporis felices nos aestiment dies habuisse.*

22 Gregorij ne pove eksplicitno, da gre za poslanca iz Kopra, vendar pa vsebina pisma govori v prid njuni koprski provenienci. Po Gregorijevi formulaciji *cui castello eorum insula quae Capritana dicitur* (gl. opombo 26) bi se zaimek *eorum* (kot oznaka izvora poslancev) mogel nanašati na Novi-

v Rim, odlično informiran o tem, kaj se je dogajalo v Istri. Neimenovana prinašalca pisma (*latores praesentium*) sta izhajala iz vrst vodilnih meščanov; eden se označuje kot *ille uir clarissimus* (v tej dobi je naslov označeval pripadnika senatorskega stanu najnižjega ranga, ki že od srede 5. stoletja dalje ni bil več pravi senator)²³ drugi kot *ille defensor* (najverjetneje *defensor ecclesiae*, pravni zastopnik, ki je dokumentiran za več škofijskih sedežev na območju oglejske cerkve, nazadnje ob dogodkih deset let pred tem).²⁴ Ta dva poslanca sta papeža obvestila, da je v (očitno bližnjem) kastelu Novae (*in castello quod Nouas dicitur*) postal (katoliški) škof neki Janez, prišlek (pribežnik?) iz Panonije.²⁵ Ta je opravljal jurisdikcijo tudi nad koprskim otokom, ki je bil z omenjenim kastelom "tako rekoč" združen v eno diecezo (*quasi per diocesim coniuncta*).²⁶ Tudi izvor tega škofa govori v prid lokalizaciji dogodkov v Istro. Za panonskega škofa je bila kot kraj umika istrska obala bližja in dosti lažje dosegljiva kot beneška laguna, do katere je vodila daljša in težja pot, bodisi do bizantinskega ozemlja v Istri in nato po morju, bodisi po bolj tvegani kopenski poti čez ozemlje langobardske države.

grad ali na "Kozji otok".

- 23 Arsac (1969, zlasti 205-206, 242) in Jones (1973, 529; že od srede 5. stol. dalje *clarissimi*, pa tudi *spectabiles*, niso bili senatorji v pravem pomenu besede). Časovno in prostorsko najbližje dokumentiran pripadnik poznoantične senatske aristokracije v pravem pomenu besede je *Maurentius vir illustris*, ki se omenja na napisu iz Trsta iz leta 571 (*Inscriptiones Italiae* X,4, 293). Prim. Margetić (1992, zlasti 155, 166 op. 69) z mnenjem, da gre v tem primeru za kuriala.
- 24 Štirje *defensores ecclesiae* (2 oglejske cerkve, 2 tržaške cerkve) se omenjajo v začetku 6. stoletja na mozaičnih napisih zgodnjekrščanske cerkve v Trstu (Caillet 1993, 277-283); tudi Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 3,26 (eksarhova aretacija treh istrskih škofov in enega defensorja 588).
- 25 Izvor tega škofa ni poznan. Gregorij v svojih pismih omenja vsaj dvajset škofov s tem imenom. Sporno se zdi povezovanje tega škofa z istoimenskim škofom iz Celeje, ki se omenja kot udeleženeec sinode v Gradežu 579 in v zvezi z dogodki pred letom in v letu 590. Tudi tisti raziskovalci, ki ga zagovarjajo, izražajo večje ali manjše dvome, npr. Waldmüller (1975, 222; "man nimmt an"); Berg (1985, 87; "dürfte... identisch sein"); Pohl (1988, 148; 386, op. 8). To identifikacijo otežujejo naslednja dejstva: (a) že omenjena pogostnost imena; (b) izvor *de Pannoniis*, medtem ko je bila Celeja noriško mesto, ki je spadalo k Panonijam le v širšem smislu (kot del nekdanje panonske dieceze ali Zahodnega Ilirika); (c) nadpovprečno dolg pontifikat, saj bi bil v tem primeru Janez škof najmanj dvajset let (oz. če upoštevamo kot letnico gradeške sinode 573/577, kar šestindvajset let); (č) v kasnejšem izročilu obstaja vez med nastankom škofije v Novigradu (*Aemona, Aemonia*) in Emono, vendar pa v Emoni (ki je bila v pozni antiki italsko in ne panonsko mesto) ni poznan noben škof Janez (sodobnik celejanskega Janeza je bil Patricij). O tem vprašanju gl. Šašel (1992, 579) in Bratož (1984, 64-68), oba s starejšo literaturo.
- 26 *Registrum* 9,156,2-6 (712): *Latores ad nos praesentium ille uir clarissimus atque ille defensor uenerunt, asserentes quia in castello quod Nouas dicitur episcopus quidam Iohannes nomine de Pannoniis ueniens fuerit constitutus, cui castello eorum insula quae Capritana dicitur erat quasi per diocesim coniuncta*. Lanzoni (1927, 862) je opozoril na težavnost pri razlagi tega mesta ("non riescirebbe facile comprendere come il *castellum* e l'*insula* formassero una sola diocesi"). Izraz *diocesis* nastopa v tem primeru v pomenu škofijske jurisdikcije (*potestas*) ali v pomenu škofije kot ozemlja; prim. Niermeyer (1976, s.v. *diocesis*).

*Sl. 1: Sv. Nazarij, prvi koprski škof in zaščitnik mesta, 16. stoletje
(Pokrajinski muzej Koper).*

*Fig. 1: San Nazario, protovescovo di Capodistria e protettore della città, XVI sec.
(Museo regionale di Capodistria).*

Očitno v tistem trenutku v Kopru ni bilo škofa ali pa ta ni opravljal svoje funkcije. Janeza je nasilno (*violenter*) pregnal shizmatični "istrski škof" (gradeški patriarh Sever ali tržaški škof Firmin?)²⁷ in posvetil *drugega* škofa, ki pa je moral prebivati na svojem otoku (*in sua insula*, t.j. *insula Capritana*) in ne v imenovanem kastelu (*in praedicto castro*, t.j. *Nouas*).²⁸ V tem primeru gre za drugega anonimnega koprškega škofa. Vendar pa je ta izstopil iz shizme in skupaj s svojo skupnostjo (*plebs*) pisno prosil eksarha Kalinika, ali se sme zediniti s katoliško cerkvijo.²⁹ Njegovo zadržanje pa ni bilo stanovitno, saj je na prigovarjanje shizmatikov prešel v shizmatični tabor in zapustil svoj novi sedež (t.j. na koprskem otoku). Tako je celotna tamkajšnja cerkvena skupnost, ki si je želela združitev s katoliško cerkvijo, ostala brez škofa. Prosila je za nastavev novega, saj ni bila pripravljena vnovič sprejeti očitno nestanovitnega in nezanesljivega odpadnika.³⁰ Papež je po natančnem poizvedovanju in poglobljenem razmisleku predlagal rešitev politično in cerkvenopravno zelo zapletenega položaja. Ravenski nadškof naj skuša tega (nezanesljivega) škofa spraviti v katoliški tabor in pobotati z domačo skupnostjo. Če bi škof na to ne pristal, naj ravenški nadškof posveti tam drugega škofa in otok priključi svoji (t.j. ravenški) cerkveni pokrajini (*in sua diocesi habeat*), saj zaradi škofove zmote cerkvena skupnost ne sme biti prizadeta in ostati brez dušnega pastirja. Tako naj bi se začasno rešilo vprašanje do tistega trenutka, ko bo shizme konec in se bodo "istrski škofje" vrnili v katoliško cerkev.³¹ Papež je ravenškega nadškofa spodbudil, naj bo karseda buden in pozoren, da bi tista skupnost (*plebs*), ki je prestopila v katoliško cerkev, pri svoji odločitvi tudi

27 Da je Janeza pregnal shizmatični tržaški škof Firmin, pod čigar jurisdikcijo je spadal omenjeni kastel, je domneval z dobrimi argumenti Margetić (1983, 118-119; gl. zlasti v op. 25: Gregor v *Regist.* 12,13,1 [CCSL 140 A, 986] Firmina naslavlja z *episcopus Histriae*; Koper je spadal v upravno območje Trsta). Drugo možnost, da se za oznako skriva gradeški patriarh Sever, voditelj shizme (*caput scismatis*, v: *Registr.* 13,34,12; CCSL 140 A, 1036), so zagovarjali Kos (1902, št. 127, str. 168 op. 3), Waldmüller (1975, 221) in Lukman (1980, 219). Izhodišče za tako razlago: če se shizma označuje kot "istrska shizma", bi bila anonimna oznaka "istrski škof" bolj primerna za patriarha (voditelja shizmatikov) kot za enega izmed shizmatičnih škofov.

28 *Registrum* 9,156,6-9 (712): *Adiungunt* (sc. uir clarissimus atque... defensor) *autem quod, eodem episcopo uiolenter ab Histrico episcopo expulso, alius illic fuerit ordinatus. De quo tamen hoc placuisse referunt ut non in praedicto castro sed in sua insula habitare debuisset.*

29 *Registrum* 9,156,9-13 (712): *Qui dum illic cum eis degeret, in errore se scismatis detinere noluit atque cum omni plebe sua excellentissimo filio nostro Callinico exarcho petitionem dedit, ut catholicae ecclesiae cum omnibus qui cum ipso erant, sicut praediximus, uniri debuisset.*

30 *Registrum* 9,156,13-18 (712): *Qui, ut aiunt, a scismaticis persuasus post semetipsum rediit, et nunc omnis ille populus qui in praedicta insula consistit sacerdotis protectione priuatus est, quia, dum sanctae ecclesiae uniri desiderat, illum iam recipere non potest, qui in scismaticorum errore reuersus est, et petunt sibi ordinari alium debere.*

31 *Registrum* 9,156,22-27 (712 sl.): *Qui si admonitus redire contempserit, grex Dei decipi non debet in errore pastoris. Et idcirco sanctitas tua illic episcopum ordinet eandemque insulam in sua diocesi habeat, quousque ad fidem catholicam Histrici episcopi reuertantur, ut et unicuique ecclesiae sua dioeceseos iura seruemus et destituto a pastore populo non desit protectio et cura regiminis.*

ostala in ne bi "ponovno padla v jamo zmote" (*Registrum* 9,156,27-31; *CCSL* 140 A, 713). Ravenski škof naj posreduje pri eksarhu, da bo le-ta o vsej zadevi poročal tudi cesarju. Razvoj dogodkov v Kopru je namreč v skladu s cesarjevim odlokom (*iussio*), ki ne zapoveduje, da shizmatiki po svoji volji ne smejo prestopiti v katoliško cerkev, temveč določa le to, da se jih proti volji zaradi težkih razmer (*hoc incerto tempore*) v to ne sme prisiliti (*Registrum* 9,156,31-36; *CCSL* 140 A, 713).

Druga Gregorijeva pisma, ki se domnevno nanašajo na reševanje koprskega zapleta

Nekateri raziskovalci povezujejo z dogajanjem v Kopru še dve Gregorijevi pismi, napisani prav tako v maju 599, katerih vsebino je mogoče smiselno povezati z vsebino predstavljenih treh "koprskih" pisem. V pismu, naslovljenem na ravskega škofa Marinijana, je le-temu priporočil predstavnike neimenovane shizmatične istrske skupnosti, ki se je želela priključiti katoliški cerkvi, sami poslanci pa so izrazili željo, da bi postali kleriki (*desiderium, ecclesiae... militare*). Obenem ga je prosil, naj njihovo namero posreduje eksarhu, da jih bo tudi on podprl in s tem spodbudil tudi druge, ki še vztrajajo v shizmi, da se bodo spreobrnil (*Registrum* 9, 149; *CCSL* 140A, 740 sl.; prim. Lukman, 1980, 220). Podobnega "anonimnega" značaja je tudi Gregorijevo pismo Romanu, upravniku posestev na Siciliji (*defensori Siciliae*), v katerem papež poroča o poslancih iz Istre (*praesentium portitores hic de Histriae partibus uenientes*), ki so najprej obiskali njega, nato pa se namenili k svojemu škofu, ki je tedaj prebival na Siciliji in se je želel priključiti katoliški cerkvi. Papež je apeliral na naslovnika, naj podpre poslance in škofa, da bodo lahko vztrajali v svoji odločitvi (*Registrum* 9,155; *CCSL* 140 A, 706 sl.). Vsebina pisma se sicer ujema z dogodki v Kopru, vendar pa puščamo vprašanje zaradi preveč splošne oznake kraja odprto, saj je možno, da je v tem času do podobnih dogajanj kot v Kopru lahko prišlo v kaki drugi istrski skupnosti.³²

Sklep na podlagi papeževih pisem

Primerjava papeževega ravnanja in nasvetov z (drugim) odlokom (*iussio*) cesarja Mavrikija o začasnem prenehanju verskih sporov v državi kaže, da to ravnanje v koprskem primeru ni bilo v celoti usklajeno s cesarjevo odredbo. Medtem ko naj bi

32 Margetić (1983, 114 sl.) povezuje vsebino tega pisma s Kopro (poslanci in škof so bili "senza dubbio dell'Insula Caprea"); drugače Lukman (1980, 218; z mnenjem, da "ni znano, kdo in od kod je bil ta škof"). Element nezanesljivosti (ob vsebinski podobnosti s koprsko zadevo): ni nujno, da je med shizmo in pripadnostjo katoliški cerkvi omahovala samo koprška škofija (leta 602 je do podobnih dogodkov prišlo tudi v Trstu). Ker Gregorij uporablja v obeh primerih oznako *Histriae partes*, se zdi, da je v tem primeru mislil res na ozemlje Istre (v nasprotju z oznako *Histria prouincia*, ki bi se lahko nanašala tudi za Beneško).

po cesarjevem odloku shizmatikov ne silili v združitev s katoliško cerkvijo, dokler se ne izboljšajo razmere v državi, pa je papež zastopal v koprskem primeru prakso postopnega zmanjševanja shizmatičnega ozemlja s takojšnjo priključitvijo rekatolizirane skupnosti v upravno območje katoliške ravenske nadškofije. Ob zaključku shizme bi to ozemlje ponovno postalo del gradeškega patriarhata. Papeževo ravnanje je bilo v tem primeru "politično", saj v času verskih sporov v obravnavanem primeru zaradi cerkvenopolitičnih vzrokov ni upošteval obstoječe cerkvene ureditve, ki pa jo je v drugih primerih dosledno zagovarjal.³³

Obstoj škofijskega sedeža v Kopru se v luči Gregorijevih poročil kaže kot zanesljiv. V treh pismih se omenjata – žal ne z imenom – prav verjetno dva različna škofa, če pa upoštevamo še Janeza iz Panonije, ki je iz kastela *Nouas* za kratek čas opravljal jurisdikcijo tudi nad Kopro, celo trije. Z izjemo Janeza, prišleka, ki je bil katolik, je bilo zadržanje obeh domačih škofov nestanovitno: prvi je iz shizme prestopil v katoliško cerkev in je iskal zveze s papežem, drugi pa je nastopil kot katoliški škof, vendar je zaradi vpliva in pritiska shizmatikov odpadel od cerkve, pri čemer je papež še vedno računal z možnostjo, da se bo obrnil na katoliško stran. V primeru, da bi šlo za eno in isto osebo, bi ta škof večkrat spremenil svojo versko in politično opredelitev: iz shizmatika bi postal katolik, nato shizmatik, pa katolik in ponovno shizmatik. To se zdi v kratkem časovnem razdobju sicer zelo malo verjetno, vendar pa več zaporednih prestopov iz enega tabora v drugega zaradi težkih razmer ne bi mogli povsem izključiti.³⁴ Pisma zbujejo vtis, da so se razmere v koprski škofiji zelo hitro spreminjale, da je bila hitrost sprememb tako rekoč dramatična. Dejavniki stabilnosti je bila cerkvena občina, za katero je uporabljal papež več oznak (*ecclesia*, *grex Dei*, *grex dominicus*, *ovile dominicum*, *populus*, *plebs*),³⁵ saj ta po prestopu v katoliško cerkev ni več spreminjala svoje opredelitve. Dejavniki nestabilnosti je bil zaradi različnih vzrokov, predvsem zaradi hudih pritiskov s strani shizmatikov, njen

33 Margetić (1979, 272 ss.); Margetić, (1983, 119 op. 27; z navedbo novigrajsko-koprskemu primeru analognega primera iz Epira, v katerem pa je papež dosledno zagovarjal kanonsko ureditev; prim. *Registrum* 14,7 in 14,8 iz leta 604 [CCSL 140 A, 1074-1078]).

34 V dobi verskih bojev so znani posamezni primeri večkratne spremembe verko-politične opredelitve izpostavljenih posameznikov, bodisi zaradi pritiskov bodisi zaradi konformizma. Znan je primer rimskega senatorja iz 4. stoletja, ki je v času spopada med krščanstvom in poganstvom kar štirikrat zamenjal svojo versko opredelitev in jo vsakič prilagodil verski politiki tedaj vladajočega cesarja: najprej je iz poganstva prestopil v krščansko vero, nato je ponovno postal pogan, po zamenjavi na prestolu pa je ponovno (t.j. drugič) postal kristjan (prim. Rosen [1993]). V času istrske shizme je poznan le en dvojni prestop, vendar je bil ta izsiljen z grožnjo: shizmatični patriarh Sever in trije škofje so bili (ok. 588) odvedeni v Raveno in prisiljeni v prestop v katoliški tabor, po vrnitvi iz Ravene pa je patriarh v času maranske sinode ponovno prestopil v shizmo (Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 3,26; prim. Gregorius, *Registrum* 1,16 [CCSL 140, 16]).

35 Gl. *Registrum* 9,153,14-15 (CCSL 140 A, 708: *ovile dominicum*); 9,153,27 (*ecclesia*); 9,153,35 (*grex dominicus*); 9,156,15 in 26 (*populus*); 9,156,21 (*plebs*); 9,156,22 (*grex Dei*). O vsebini izraza *plebs*, ki se je začel na oglejskem območju že zgodaj uporabljati v pomenu cerkvene občine, prim. Bratož (1999, zlasti 106 op. 123).

vsakokratni voditelj, neimenovani škof oz. verjetneje dva škofa. Papežev ravnanje pri prizadevanju za utrjevanje položaja katoliške strani moremo označiti kot prilaganje danim razmeram. Gregorij ni preprosto obsojal kot odpadnike tistih škofov, ki so zaradi pritiska nasprotnikov trenutno ali začasno prestopili na nasprotno stran, saj je računal z možnostjo njihove vrnitve v katoliško cerkev. Zaradi pritiskov z ene ali druge strani je bil namreč položaj škofov na področju oglejskega patriarhata v tej dobi že zaradi verskih sporov zelo težak, še dodatno oteževalno okoliščino pa je pomenila grožnja barbarskih vpadov. Zato ni presnetljivo, da so v tej dobi doživeli nekateri škofje težko in v posameznih primerih dokaj nenavadno usodo.³⁶

Vprašanje zase je "novigrajsko-koprski" škof Janez, če gre v njegovem primeru – omemba je iz leta 599, ko so Slovani ogrožali Istro – za begunskega škofa, kar se zdi najbolj verjetno. Vprašanje begunskih škofov je bilo izredno zapleteno, saj v njihovem primeru ne gre le za vprašanje njihove osebne stiske, temveč za začasen ali trajen propad cerkvenih skupnosti in s tem rušenje cerkvene organizacije. Najtežje je bilo v teh primerih vprašanje odnosa med ubežnim škofom in škofom gostiteljem, ki je na ozemlju pod svojo jurisdikcijo sprejel ubeglega škofa in, ker škof ni bežal sam, tudi njegovo cerkveno skupnost ali vsaj njen del. Temu vprašanju sta se posvečali tako posvetna kot cerkvena oblast. Poseben, sicer neohranjeni odlok (ali več odlokov) je o tem izdal najprej cesar Mavrikij.³⁷ Nato je papež Gregorij v pismu vsem škofom v Iliriku le-te prosil, naj v skladu z Božjo postavo pomagajo tistim, ki so se znašli v stiski (tudi nasprotnikom!), skladno s cesarskimi odloki na svojem ozemlju sprejmejo ubežne škofe in jim s tem omogočijo preživetje. Ubegli škofje po papeževem zatrjevanju po eni strani ohranijo svoje škofovsko dostojanstvo, po drugi strani pa ne pridobijo pravic na novem ozemlju in s tem zmanjšajo oblasti škofa gostitelja.³⁸ To bi pomenilo, da bi *potestas episcopalis* škofov gostiteljev ostala v teritorialnem oziru neokrnjena oziroma da na ozemlju obstoječih ne bi mogle nastati nove škofije.

Škofov umik ali beg je sprožil vprašanje odnosa med škofom beguncem in škofom gostiteljem v primerih, ko se je škof zatekel na ozemlje druge škofije. Nobenih

36 Najbolj nenavaden je primer škofa Marcijana, ki je od 44 let pontifikata kar 40 preživel zunaj svojega (iz vira nepoznanega) škofijskega sedeža; gl. kratko Bratož (2000, 152-153).

37 Vsebino cesarjevega odloka razkriva uvod v Gregorijevo pismo škofom v Iliriku iz leta 591; *Registrum* 1,43,2-7 (CCSL 140, 57): *Iobinus excellentissimus uir filius noster, praefectus praetorio per Illyricum, scriptis suis nobis indicasse dinoscitur ad se sacris apicibus destinatis iussum fuisse ut episcopos, quos e propriis locis hostilitatis furor expulerat, ad eos episcopos qui nunc usque in locis propriis degunt pro sustentatione ac stipendiis praesentis esse uitae iungendos.*

38 *Registrum* 1,43,12-23 (ibidem, 57): *Oportet ergo uos ad hanc rem et caelesti primitus principi oboedientes existere et imperialibus etiam iussionibus consentire, quatenus fratres coepiscoposque nostros, quos et captiuitatis diuersarumque necessitatum angustiae comprimunt, debeatis consolandos conuiuendosque uobiscum in ecclesiasticis sustentationibus libenter suscipere, non quidem ut per communionem episcopalis throni dignitas diuidatur, sed ut ab ecclesia iuxta possibilitatem sufficientia debeant alimenta percipere... Nullam quippe eis nos in uestris ecclesiis auctoritatem tribuimus, sed tamen eos uestris solaciis contineri summopere hortamur.* Prim. tudi Lukman (1980, 151 sl.).

zapletov ni povzročil umik škofa iz ogroženega središča škofije v njen neogroženi in varnejši del. Kot primer velja omeniti v več virih omenjeni umik škofov iz kontinentalnega dela Benečije v kastele v laguni ali na otoke (Carile, Fedalto, 1978, 360 ss.) in (domnevani) umik škofov iz ogroženih poznoantičnih mest v utrjene višinske naselbine.³⁹

V koprsko-novigradskem primeru je papež odstopal od načela, ki ga je sam razglasil. Vzrok za odstopanje je bil cerkveno-politični; v boju proti shizmatikom papež pravic shizmatičnih škofov-gostiteljev ni upošteval, medtem ko je bil v drugih primerih, kot nam kaže primer ubeglega škofa iz Evrije (op. 33), nepopustljiv. V duhu papeževega priporočila pa tudi po sklepih cerkvenih zborov, ki očitno instituciji "provizoričnih" škofij ubežnih škofov na ozemlju obstoječih škofij niso bili naklonjeni,⁴⁰ v Istri ne bi bil možen nastanek novih škofijskih sedežev na ozemlju obstoječih (prvotno treh) škofij, pač pa bi bilo možno le (načeloma) začasno, v praksi pa trajnejše zadrževanje ubeglih "škofov brez škofije". Kot se zdi, je v istrskem primeru ravno prevlada cerkveno-političnih interesov (boj proti shizmi) nad načeli cerkvene ureditve pripomogla k temu, da so nastali novi škofijski sedeži, poleg Kopra in Novigrada tudi Pedena, morda tudi Sipar, medtem ko se zdi vprašanje Cisse in "Celeje" preveč zapleteno, da bi mogli ta dva sedeža uvrstiti v omenjeno skupino⁴¹

Čas nastanka škofije v Kopru

Če moremo računati z obstojem škofijskega sedeža v Kopru leta 599, se postavlja vprašanje, kdaj je nastal in kakšna je bila njegova usoda po tem letu. Izročilo o prvem škofu Nazariju je legendarnega značaja, predstava o Maksimilijanu kot njegovem nasledniku temelji na napačnem branju vira. Škofijski sedež se ne omenja v času gradeške sinode (s tako rekoč kompletno udeležbo škofov oglejskega patriarhata, v

39 Za slovensko ozemlje prim. Bratož (1996, 139 ss.).

40 Prim. kanon 5 halkedonskega koncila 451; Joannou (1962, 74; škofje in kleriki naj ne prehajajo iz ene škofije v drugo); kanoni 18, 20 in 37 drugega trulanskega koncila 691/2; Joannou 1962, 149 sl. (kanon 18: kleriki, ki so med napadom barbarov zbežali na ozemlje druge škofije, se morajo po koncu nevarnosti takoj vrniti domov); 152 (kanon 20: škof ne sme javno nastopati v drugi škofiji, v nasprotnem primeru izgubi škofovsko dostojanstvo); 171 sl. (kanon 37: škofje, ki so zbežali pred barbari, sicer ohranijo svojo čast in dostojanstvo, pa tudi pravice za področje *svoje* [!] škofije); gl. kratko Bratož 1996a, 216 ss..

41 V primeru Cisse je v znanosti sporna lokalizacija, izvor škofije pa naj ne bi bil beg nekega škofa, ampak starejša pravna ureditev. V primeru, da bi škofijski sedež celejanskega škofa Andreja postavili v "istrsko provinco", se postavlja več zapletenih vprašanj: kako je tak škofijski sedež obstajal še ok. 680 (torej 90 let po zadnji omembi celejanskega škofa) in na ozemlju katere škofije naj bi ta škof prebival (prim. Bratož 2000a, 638 ss.). Tri do štiri generacije dolg obstoj "begunske" škofije se zdi težko verjeten in oba omenjena primera ne govorita v prid taki možnosti: Janez je bil iz Novigrada pregnan po zelo kratkem pontifikatu, ubegli škof iz epirske Evrije pa se na Krfu niti ni mogel uveljaviti kot ubežni (gostujoči) škof, saj se je temu uprl najprej lokalni škof, zatem pa je proti temu energično nastopil tudi sam papež (prim. op. 33).

celoti 19),⁴² prav tako ne v času dramatičnih dogodkov med letoma 588 in 590, ko se je neposredno pred sinodo v Maranu šest škofov opredeljevalo za katoliško in dvanajst za shizmatično stran.⁴³ Zaradi neomembe kapritanskega škofa pri teh dogodkih se zdi, da je škofijski sedež nastal šele v zadnjem desetletju 6. stoletja, torej ne dosti časa pred prvo omembo. Okoliščin njegovega nastanka iz Gregorijevih pisem ni mogoče pojasniti. Papež nemreč v vseh treh pismih predpostavlja obstoj krščanske skupnosti s škofom na čelu kot samo po sebi razumljivo dejstvo. O teh okoliščinah bi mogli sklepati na podlagi razmer v zadnjem desetletju 6. stoletja v Istri. Te zaznamuje v prvi vrsti dvojno dogajanje:

(I) V istrskih mestih so potekali verski spopadi med shizmatičnimi in pravo-vernimi (katoliškimi) skupnostmi, ki jih zanesljivo slikajo Gregorijeva pisma. Ti boji so potekali v precej ostri, tudi nasilni obliki. Oznake nasilja, ki jih posredujejo viri, spominjajo na spopade med katoliki in arijanci v drugi četrtini 4. stoletja.⁴⁴

(II) Na njihov potek so očitno vplivali tudi dogodki v zaledju – prodiranje Slovanov in Avarov, umikanje prebivalstva v bizantinsko Istro, razpadanje cerkvenih skupnosti itd. – dogodki, ki jih Gregor le nakazuje v najbolj grobih obrisih. Na podlagi redkih omemb o zadržanju škofov v zaledju istrskih mest (katoliška opredelitev emonskega in celejanskega škofa 590, prav tako katoliška opredelitev Janeza "iz Panonij" 599) bi mogli soditi, da so se begunci iz kontinentalnega zaledja opredeljevali za katoliško stran, torej proti shizmi, in da je njihov prihod, kot nam kaže omenjeni primer panonskega škofa, povečeval intenzivnost verskih sporov.

42 Berg (1985, 78 ss.); gl. nazadnje sezname in opredelitev škofov v razpravi: Wolff (1994, 26); seznam na podlagi izročila beneških kronik je nazadnje objavil Cuscito (1980, 229 sl.).

43 Wolff (1994, 26); omenjenih je 18 škofov, dvanajst med njimi se je udeležilo sinode v Gradežu pred več kot enim desetletjem.

44 "Istrski škof" je pregnal škofa Janeza iz Novigrada na nasilen način (*violenter*; gl. op. 28); prosilno pismo shizmatičnih škofov cesarju Mavrikiju 591 omenja grobo fizično nasilje nad aretiranimi shizmatičnimi škofi s patriarhom Severom na čelu (*quae contumeliae inlatae sint et quibus iniuriis ac caede corporali fustium et qua uiolentia ad Rauennatem fuerit ciuitatem perductus...*; ACO IV,2, 133,40-41). *Petrus, Providentius seu Agnellus*, škofje, ki so še ok. 607 vztrajali v shizmi, so bili po zapisniku mantovanske sinode 827 (*MGH Leges III, Concilia II*, 586,19) izpostavljeni grobemu vojaškemu nasilju: *de aecclisiis suis a militibus tracti et cum gravi iniuria et contumeliis ad eum* (sc. Candidianum) *venire compulsi sunt*. Oglejski shizmatični patriarh Janez je 607 v pismu langobardskemu kralju Agilulfu v slikovitih potezah orisal nasilje katoliške strani nad shizmatiki: *Qualis autem unitas dicitur facta, ubi spata, ubi claustra carcerum, ubi flagella fustium et ubi longa exsilia crudeliumque penarum discrimina parabantur?* (*Epistolae Langobardicae collectae* 1; *MGH Epist.* III, 693,9-10: v nadaljevanju je predstavljeno tudi nasilje nad Petrom, Providencijem in/ali Agnelom). Gl. tudi Kos (1902, št. 144 [184 ss.]). O nasilnih oblikah spopadov med katoliki in arijanci v 4. stoletju na območju Zahodnega Ilirika in severovzhodne Italije, celo s posameznimi smrtnimi žrtvami, prim. Bratož (1996b, 319 ss.).

Sl. 2: Antifonarij, Opus Nasarii de Iustinopolis, miniatura sv. Jurija, prva polovica 15. stoletja, (Zakladnica stolnice).

Fig. 2: Antifonario, Opus Nasarii de Iustinopolis, miniatura di San Giorgio, prima metà del XV secolo (abside della Cattedrale).

Zaton škofijskega sedeža v Kopru v začetku 7. stoletja in njegova domnevna obnovitev sredi 8. stoletja

Versko-politična kriza v Istri se je v naslednjih letih razmeroma hitro reševala v smeri postopne prevlade katoliške strani. Poleg posameznih jeder odpora proti shizmi v sami Istri, kakršno se je 599 izoblikovalo v Kopru, sta k postopni prevladi katoliške strani bistveno prispevali obe ključni osebnosti v boju proti shizmi, papež Gregorij (do smrti 12. marca 604) in ravenski eksarh, do 603 Kalinik in nato do 608 ponovno precej ostrejši Smaragd.⁴⁵

Pripadnost istrski shizmi je bila na ozemlju, ki mu je upravno pripadal Koper (upravno območje Trsta in s tem tržaške škofije), ogrožena že manj kot tri leta kasneje, ko je tržaški škof Firmin (pred marcem 602) prestopil v katoliško cerkev. Škof je s tem povzročil napetosti v matičnem mestu, v katerem pa se je bila cerkvena skupnost v nasprotju s koprsko očitno opredeljevala za shizmatično stran (*Registrum* 12,13; 13,34; *CCSL* 140 A, 986-987; Cuscito, 1977, 306; Lukman, 1980, 222). Verske razmere v tržaški škofiji, ki so bile od pomladi 602 najmanj do junija 603 napete (pritisk patriarha Severa, ki je spodbujal upor proti škofu v tržaški cerkveni skupnosti; *Registrum* 13,34; *CCSL* 140 A, 1035-1037; Lukman; 1980, 223), naj bi uredil eksarhov odlok v korist katoliške strani, h kateremu ga je spodbujal papež.⁴⁶ Vendar pa ni znano, ali je bil ta odlok (*iussiones, prouisio*) res izdan, in če je bil, ali je bil njegov cilj – zagotovitev varnosti tistih, ki so prestopili v katoliško cerkev (*conuersorum... optata securitas*) – resnično tudi dosežen.

Na ozemlju bizantinske Istre je bila shizma odpravljena že 607, ko je po smrti patriarha Severa 606 (in po nezanesljivo dokumentirani krajši vladi Pirančana Marcijana?)⁴⁷ prišlo do delitve patriarhata na shizmatični Oglej na langobardskem ozemlju (patriarh Janez I.) in katoliški Gradež na bizantinskem ozemlju (patriarh Kan-

45 O Smaragdovem drugem mandatu (prvi v letih 584/5 - 589/590) v letih 603-608 gl. Martindale (1992, 1164-1166, s.v. Smaragdus 2).

46 *Registrum*, 13, 34 (*CCSL* 140A, 1036, 18-24): *Directis itaque excellentiae uestrae iussionibus his qui in Histriae partibus locum uestrum agere Deo auctore noscuntur districtius iubetote, quatenus et saepe dictum fratrem nostrum (sc. Firminum) ab illatis debeant defensare molestiis et quietem illius multis ad imitandum profuturam modis omnibus procurare, ut haec uestra prouisio et conuersorum sit optata securitas et occasio apta sequentium.*

47 Medtem ko Pavel Diakon tega patriarha izpušča, pa omenjajo njegov triletni(!) pontifikat tako rekoč vse stare gradeško-beneške kronike: *Cronica de singulis patriarchis nove Aquileie*; *Chronicon Gradense*; Johannes Diaconus, *Chronicon Venetum* (gl. Monticolo [1890, 9; 50; 77]); *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum, editio prima* (Cessi [1933, 43,6]); *editio tertia (ibidem, 123,18-19, z oznako izvora: qui fuit nacione Pirani Ystrie)*. Njegov pontifikat kratko opisuje Dandulus, *Chronica*, a. 607 (Pastorello, 89,1-18, z oznako: *ex Pirano oppido Ystrie ortus... in ecclesia sancte Eufemie sepultus.*). Kronologija tega obdobja je zapletena. Po mnenju Margetiča (1983, 159 ss.) je treba tega patriarha črtati s seznama gradeških patriarhov. Vprašanje puščamo odprto. Omemba Marcijana je z vidika obravnavane teme zanimiva predvsem zato, ker naj bi bil ta patriarh po rodu iz Pirana, torej iz sosesčine koprške škofije.

didijan ok. 607-612), kamor je spadala Istra.⁴⁸ Ker se vsa ohranjena poročila nanašajo na dogodke v Gradežu, ostaja povsem neznan, kako so se na spremembe v središču patriarhata odzvale istrske škofije.

V začetek 7. stoletja sodi drugi val slovanskega ogrožanja Istre, če kot prvo obdobje omenimo razdobje 599-600, ko so bili Bizantinci vsaj do maja 599 uspešni pri obrambi, dobro leto kasneje (julija 600) pa ne več (prim. op. 16 in 21). Do hudega vpada Langobardov, Avarov in Slovanov je prišlo v letu 602.⁴⁹ Drugo obdobje pritiska je nastopilo slabo desetletje kasneje. Okrog leta 611 je prišlo do velikega slovanskega vpada v Istro, ki je zdesetkal bizantinsko obrambo in povzročil veliko materialno škodo.⁵⁰ Notica o tem vdoru, ki temelji na kroniki Sekunda iz Trenta, je – podobno kot obe Gregorijevi notici – zelo kratka, zato ob splošni oznaki, ki kaže na veliko razsežnost vpada, na veliko žrtev v bizantinski vojski in hude plenitve, ne izvemo nič konkretnega o poteku vdora. Do kakšne mere je ta vpad vplival na istrske cerkvene skupnosti in cerkveno organizacijo, ni nič znanega. Itinerarij napadalcev ni poznan. Gotovo je le to, da je sovražnik vdrl (tako kot 600) s severovzhodne strani, torej najprej na območje Krasa in slovenske Istre. Očitno ni zavzel nobenega izmed večjih mest. Ocena o tem, kako daleč proti jugu je ta napad segal, je odvisna od zanesljivosti datiranja propada posameznih zgodnjekršćanskih cerkva v dosedanjih arheoloških raziskavah. Če je prodiranje Slovanov 599/600 proti Istri zajelo predvsem severni del province, pa se zdi, da je vdor 611 poleg severne Istre zajel tudi območja precej proti jugu, do srede zahodne obale (Vrsar) in celo širšega zaledja Pule (Nesactium) (Marušić; 1969, 16-18). Presenetljivo po tem vdoru skoraj dve stoletji (do rižanskega placita 804) ne poroča o slovanski navzočnosti v Istri noben pisani vir, tako da je rekonstrukcija slovanskega naseljevanja v Istri v 7. in 8. stoletju odvisna od rezultatov in zanesljivosti arheoloških in jezikoslovnih raziskav.⁵¹

Domnevati moremo, da je škofijski sedež v Kopru v tem času prenehal obstajati. Ponovni, zadnji kratkotrajni poskus obnovitve shizmatične cerkve v Istri je propadel ob posegu papeža Honorija 628.⁵² Ko je bilo shizme konec, ko so bili torej vsi škofijski sedeži v rokah katoliških škofov, ni bilo ne za papeža ne za bizantinsko

48 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 4,33 (opis dogodkov zaključuje s sklepom: *Ex illo tempore coeperunt duo esse patriarchae*); gl. tudi Kos (1902, št. 142, str. 181 ss.) z navedbami poročil gradeških in beneških kronik.

49 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 4,24: *Inter haec Langobardi cum Avaribus et Sclavis Histrorum fines ingressi, universa ignibus et rapinis vastavere*. Prim. Margetić (1983, 147).

50 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 4,40: *Hoc nihilominus anno Sclavi Histriam, interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt*. Gl. B. Grafenauer v slovenski izdaji vira, str. 193 op. 73 in 335 sl. (historični kontekst dogodkov); L. Capo v italijanski izdaji vira, 515 (kratko poročilo je povzeto kot zadnja notica iz kronike Sekunda iz Trenta, ki je v naslednjem letu umrl).

51 Prim. Margetić (1983, 148 ss.) in Grafenauer (1988, 334 ss.; sintetična pregleda s starejšo literaturo).

52 Vire navaja Kos (1902, 156-160, str. 197-202). O pomenu Honorijevega posega in razlagi virov (z različnimi predlogi za rešitev nekaterih nejasnih mest) prim. Cuscito (1977, 307-310); Margetić (1983, 155-166); Bratož (1992, 304 sl.).

oblast nobenega razloga, da bi še podpirala obstoj škofijskih sedežev v krajih, ki za to niso imeli pravne osnove v antični ureditvi in katerih obstoj je pravzaprav motil obnavljanje prejšnjega stanja. V ta historični kontekst moremo postaviti postopen zaton drugih istrskih škofijskih sedežev, ki se prvič omenjajo proti koncu 6. stoletja (Peden, Nouas, kot zadnja po 680 tudi Cissa).

Koprška škofija se namreč ne omenja več v dobi monoteletskega spora, v katerega je bil dejavno vključen gradeški patriarhat. Če bi tedaj škofijski sedež še obstajal, bi vsekakor mogli pričakovati njegovo omembo v času rimske sinode 680. Na tej je bilo navzočih skupaj s patriarhom kar devet škofov iz gradeškega patriarhata. Izmed teh je eden zastopal škofijski sedež brez daljše tradicije in težko določljive lege (Cissa), kar štirje pa so izhajali iz škofijskih sedežev, katerih usoda ok. 680 ni poznana, saj so ležali zunaj tedanjega bizantinskega ozemlja (Celeja, Padova, Oderzo, Altino). Če so se rimske sinode 680 lahko udeležili celo škofje pod jurisdikcijo gradeškega patriarha, ki so delovali v težkih razmerah – bodisi na barbarskem ozemlju (*ecclesia in gentibus*) bodisi kot begunci na bizantinskem ozemlju (Bratož, 1998, 26 ss.; 2000a, 630 ss.) – kaže odsotnost koprškega škofa na to, da škofijski sedež v tem času zelo verjetno ni več obstajal.

Da je tudi v tej dobi Koper kot lokalno središče obdržal neko vlogo v bizantinski Istri, kaže ne le (dvakratna) omemba kraja v Kozmografiji po imenu neznanega ravenskega avtorja okrog 700 (op. 9) ter stoletje kasneje rižanski *placitum*, zapisnik o sodnem zboru, ki je potekal *in territorio Caprense* (Petranović, Margetić, 1989, 81: Il Placito del Risano, 21r, 6; Bratož, 1989a, 86, 88), temveč tudi vzpon posameznih Koprčanov v lokalne cerkvene strukture. Po poročilu Altinske kronike iz 11. stol., ki ga sicer ne moremo preveriti z drugimi viri, naj bi bil koprškega rodu gradeški patriarh Agaton (ok. 672-682), ki se je na čelu devetih škofov gradeškega patriarhata udeležil že omenjene sinode v Rimu 680.⁵³

Verjetno sta bila spomin na škofijski sedež okrog 600 in vloga naselbine v 7. in prvi polovici 8. stoletja tista osnova, na kateri naj bi v času papeža Štefana (752-757) obnovili škofijski sedež v Koprju. O tem poroča Dandulova Kronika, vendar pa ne vemo, kje je beneški kronist dobil ta podatek, ki ga starejše gradeške in beneške kronike ne navajajo. V času patriarha Vitalijana (755-766) naj bi papež Štefan na prošnjo koprškega klera in ljudstva mesto dvignil v škofijski sedež in posvetil novega koprškega škofa Janeza, po skorajšnji smrti le tega (še v času papeža Štefana, ki je

53 *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense), Etidio tertia* (ed. R. Cessi), Roma 1933, 124,12-13: *Agathon patriarcha, qui fuit nacione Iustinopolis Caput Ystrie civitatis...* Notico je povzel Dandulus, *Chronica per extensum descripta*, a. 675 (Pastorello, Bologna 1938, 100, 26-28: *Agatho patriarcha Gradensis... Hic in Iustinopoli civitate Ystrie natus...* O Agatonu in njegovi udeležbi na rimski sinodi 680 prim. Bratož (1998, 8 op. 3; 26 ss.; 2000a, 610 op. 3).

umrl konec aprila 757),⁵⁴ pa novega škofa z dokaj nenavadnim imenom Senator.⁵⁵ Ker Dandulov vir za ta podatek ni poznan, so dosedanji raziskovalci poročilo sprejemali z večjim ali manjšim pridržkom ali pa iskali drugačne razlage.⁵⁶ Ker pa so vse "alternativne" razlage še v večji meri hipotetične kot samo Dandulovo poročilo, moremo beneškemu kronistu s pridržkom verjeti. Razloga, zaradi katerega bi ob tej priložnosti potvarjal zgodovinske podatke, namreč ni mogoče ugotoviti. Na dokajšnjo verjetnost obnove škofijskega sedeža v Kopru kaže tudi ponovna ožvitev škofijskega sedeža v Novigradu (599 *per diocesim coniuncta* s Koprrom), katerega obstoj je zanesljivo dokumentiran dve desetletji kasneje (776-780).⁵⁷ Po tej omembi pa vse do druge polovice 12. stoletja (1166) literarni viri o škofijskem sedežu v Kopru molčijo.⁵⁸ Spričo tako rekoč popolne odsotnosti pisanih virov je podoba naselbine v tem času v celoti odvisna od materialnih najdb,⁵⁹ ki pa omogočajo le okvirni obrisi razvoja koprškega cerkvenega središča v tej dobi.

54 O papežu Štefanu II. gl. *Liber pontificalis* XCIII (ed. L. Duchesne, Paris ²1955, 440-462).

55 Dandulus, *Chronica*, a. 755 (ed. Pastorello, 118,6-10): *Hoc favente* (sc. Vitaliano patriarcha), *Stephanus papa, supplicacione cleri et populi iustinopolitani, placatus, indulsit, ut iustinopolitana ecclesia admodo cathedralis existeret, sicque Iohani a clero et populo eiusdem ecclesie electo, hic patriarcha confirmationem et consecrationem contullit, et sponsionem metropolitano debitam ab eo suscepit; et, eo mortuo, Senatori sucessori eius subsequenter fecit*. Prim. tudi Kos (1902, 230, str. 270). Peršič (Bratož - Peršič [1989, 59]) opozarja, da se nenavado ime *Senator* omenja tudi na listini o vinski dajatvi Koprna Benetkam iz leta 932. Na zgodnjekrščanskih napisih se pojavlja še en škof s tem imenom (*Senatus episcopus* na napisu iz Nole; *Inscriptiones Latinae christianae veteres*, ed. E. Diehl, Dublin-Zürich ³1970, 3461A) in nekaj drugih oseb s tem imenom (*ibidem*, 662a, napis iz Rima; 1668A,b, napis iz Pavije; 2687 adn., napis iz Rima).

56 Paschini (1915, 141) je ta škofijski sedež povezoval s Siparjem, ki je bil 929 vključen v tržaško škofijo. De Franceschi (1950) je dvomil o avtentičnosti tega poročila. Poročilo je (z zadržki) sprejel Kehr (1925, 215, 217), prav tako sta poročilo sprejela Kos (1902, št. 230, str. 270) in zlasti Šašel (1992, 683, 686).

57 *MGH Epist.* III, 590; Kos (1902, št. 259; str. 292 sl.); obširno Cuscito (1984), kratko Bratož (1994, 60, 63; 72 sl., 76).

58 Gl. J. Peršič (v: Bratož, Peršič, 1989, 59 sl.); Cuscito (2000, 196). Omembe Koprna v 9. in 10. stol. so razmeroma redke; gl. Kos (1906, 454-455, s.v. Koper, Koprski prebivalci).

59 Najdbe bizantinskih novcev so presenetljivo redke; prim. Kos (1986, 228, 2000, 113-116); Župančič (1989, 20; novec Konstantina VII. Porfirogeneta s cesarico materjo Zoe iz razdobja 914-919). Od sakralnih stavb velja omeniti poznoantično sakralno arhitekturo z grobnico, ostanke ognjišča s srede 10. stoletja in vogal romanske bazilike na področju današnje stolnice (Župančič [1989, 18]) ter ostanke arhitekture in nekropole na nekdanjem vrtu kapucinskega samostana, ki kažejo na intenzivnejšo poseljenost v zgodnjem srednjem veku kot v pozni antiki (Cunja [1989, 24 ss.; naselitev od 6. do 10. stoletja, ostanki stavb, bolje ohranjenih kot iz poznorimske dobe; otroški skeletni pokopi v amfore itd.). Temeljno delo: Cunja, 1996.

LA DIOCESI DI CAPODISTRIA DALLA PRIMA MENZIONE (599)
ALLA METÀ DELL'VIII SECOLO

Rajko BRATOŽ

Università di Lubiana, Facoltà di filosofia, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

e-mail: Rajko.Bratoz@guest.arnes.si

RIASSUNTO

La questione relativa alla prima menzione dell'episcopio capodistriano è molto complessa e le opinioni dei ricercatori divergono. Lasciando da parte, perché superate, le teorie patriottiche di vecchi ricercatori sull'erezione della diocesi nel primo trentennio del VI secolo, al tempo del leggendario vescovo Nazario e dei suoi successori, le fonti di primaria importanza, e per il momento le uniche attendibili, sono rappresentate dalle tre lettere scritte da Gregorio Magno in un breve lasso di tempo, nel maggio del 599. Gli scritti papali, a tratti di difficile interpretazione, pongono diversi quesiti.

Secondo gli storici ci sono due possibili interpretazioni sul luogo al quale si riferiscono le quattro citazioni del papa relative all'"Isola delle Capre". Secondo noi si tratta dell'"Isola delle Capre" in Istria, l'odierna Capodistria, e non di Carole, nella laguna veneta. Lo confermano: (1) la presenza dell'"Isola delle Capre" nell'Istria settentrionale in fonti topografiche antiche e altomedievali; (2) l'indicazione di "provincia istriana" (meno convincente, visto che in tutta una serie di scritti di quel periodo questo nome indica l'intero territorio del Patriarcato scismatico di Aquileia, con sede a Grado; (3) soprattutto il contenuto delle tre lettere.

Nella prima lettera (Registrum 9,153 secondo Norberg), il papa esprime tutta la propria soddisfazione nell'aver appreso la notizia che gli abitanti dell'"Isola delle Capre" hanno abiurato lo scisma, passando alla chiesa cattolica. La loro comunità era guidata, a quel tempo, da un vescovo (episcopus) la cui posizione non era del tutto chiara, o almeno questo era il giudizio di papa Gregorio; in caso di adesione di detto vescovo alla chiesa cattolica, il papa intendeva intercedere presso l'arcivescovo di Ravenna, Mariniano, affinché lo confermasse alla carica; nel caso il vescovo non volesse interrompere i contatti con gli scismatici, il papa avrebbe chiesto all'arcivescovo di nominarne un altro, cattolico.

La seconda lettera (Registrum 9,155 secondo Norberg) indirizzata all'esarca ravennate Callinico, è decisiva nell'individuare il luogo degli eventi. In essa, il papa illustra una situazione alquanto diversa da quella descritta nella lettera precedente. Dapprima si congratula con l'esarca per le vittorie sugli Slavi, subito dopo – nella stessa frase introduttiva (!) – passa a trattare la complessa situazione nella quale si trovava l'insula Capritana, o meglio la locale comunità ecclesiastica. Il vescovo di Capodistria, infatti, aveva scritto una lettera con la quale esprimeva l'intenzione di

passare alla chiesa cattolica, lettera poi finita nelle mani degli scismatici. La concomitante menzione dei successi dell'esarca sugli Slavi e della soluzione della complessa situazione nella comunità ecclesiastica dell'"Isola delle Capre", indica che si tratta di eventi accaduti contemporaneamente e nello stesso luogo. L'esercito bizantino, infatti, a quel tempo poteva combattere gli Slavi solo in Istria (non certo nella laguna veneta), anche i suoi successi furono di breve durata, come testimonia la lettera scritta nel luglio del 600 (dunque 14 mesi più tardi) da Gregorio al vescovo di Salona, Massimo, e nella quale esprime dispiacere e preoccupazione per le incursioni slave in Italia. La coincidenza dei fatti – la soluzione della difficile situazione dell'"Isola delle Capre", i contemporanei successi bizantini contro Slavi e le prime incursioni di quest'ultimi in Italia, passando per l'Istria – li fa localizzare tutti in Istria, o meglio nell'odierna Capodistria.

La terza lettera papale sulla questione capodistriana (Registrum 9,156 secondo Norberg), era indirizzata all'arcivescovo ravennate, Mariniano. Il papa era stato bene informato sulla situazione in Istria da due inviati capodistriani. Entrambi appartenevano sicuramente al ceto più elevato della cittadinanza, infatti, sono indicati rispettivamente come uir clarissimus e defensor (probabilmente defensor ecclesiae). I due capodistriani avevano informato il papa che nel vicino castello di Novae (in castello quod Nouas dicitur) era diventato vescovo l'ortodosso Giovanni, venuto dalla Pannonia (profugo?). Egli aveva giurisdizione anche sull'isola di Capodistria che, assieme al suddetto castello, costituiva un'unica diocesi. Evidentemente, a quel tempo, a Capodistria o non c'era nessun vescovo o, se c'era, temporeggiava, senza svolgere le proprie funzioni. Giovanni era stato bandito dal "vescovo istriano" scismatico (Severo, patriarca di Grado o Firmino, vescovo di Trieste) che aveva poi consacrato un altro vescovo, che risiedeva sulla sua isola (Capodistria e non Cittanova). Quest'ultimo aveva abbandonato lo scisma e, assieme alla sua comunità (plebs), aveva chiesto per iscritto all'esarca il permesso di aderire alla chiesa cattolica. Il suo comportamento non fu però conseguente, visto che, influenzato dagli scismatici, aveva aderito nuovamente alla loro fede. La locale comunità, cattolica, era così rimasta senza vescovo e ne aveva chiesto uno nuovo, anche perché non voleva riaccogliere il rinnegato. Il papa propose la seguente soluzione: l'arcivescovo di Ravenna tenti di far rientrare il vescovo (inaffidabile) nella chiesa cattolica e di riappacificarlo con la sua comunità. Nel caso in cui il vescovo non accetti, ne nomini uno nuovo (in questo caso si sarebbe trattato del terzo vescovo anonimo) e inglobi l'isola nella propria provincia ecclesiastica (quella ravennate). In questo modo, la questione sarebbe stata temporaneamente risolta, sino alla fine dello scisma e al ritorno dei "vescovi istriani" in seno alla chiesa cattolica.

Secondo noi, l'esistenza della diocesi di Capodistria è certa. Nelle tre lettere, il papa fa menzione a due vescovi diversi, addirittura a tre, se si considera anche Giovanni di Pannonia, che dal castello di Novas amministrò per breve tempo la giurisdizione di Capodistria. Ad eccezione del cattolico Giovanni, la posizione dei due

vescovi locali era incerta: il primo passò dallo scisma alla Chiesa cattolica e cercò di trovare dei collegamenti con il papa, l'altro, insediato come vescovo cattolico, abbandonò la Chiesa romana su pressione degli scismatici, mentre il papa contava sempre sulla possibilità di un suo rientro. Si tratta probabilmente di due persone diverse. Nel caso ritenessimo che le menzioni riguardino un'unica persona, vorrebbe dire che questo vescovo aveva cambiato in poco tempo il suo credo religioso e politico per diverse volte, il che ci sembra poco probabile. Le lettere fanno pensare che la situazione nella diocesi capodistriana fosse soggetta a mutamenti repentini. Il comune (plebs), dopo essere passato alla Chiesa cattolica, non cambiò più posizione e costituiva un fattore di stabilità, mentre destabilizzante era, per vari motivi, colui che n'era a capo, vale a dire l'anonimo vescovo, anzi i due anonimi vescovi.

Nel considerare certa l'esistenza della diocesi di Capodistria nel 599, all'epoca dello scisma istriano, ci si chiede quando era stata fondata e perché fosse scomparsa. Sembra sia stata eretta, infatti, appena nell'ultima decade del VI secolo, poco prima, dunque, di essere nominata per la prima volta, visto che non compare al tempo del sinodo gradese, né all'epoca dei drammatici eventi a cavallo tra il 588 ed il 590 e del sinodo di Marano del 590. Dai primi scritti non si riesce a comprendere quali fossero le ragioni che portarono alla sua erezione, possiamo però ricostruirle per sommi capi, considerando la situazione che regnava in Istria alla fine di quel secolo, un periodo segnato essenzialmente da due situazioni: (1) le città istriane erano scosse da violente lotte religiose tra le comunità scismatiche e cattoliche, come risulta dalle lettere di Gregorio Magno; (2) il loro andamento era chiaramente influenzato anche da quanto stava accadendo nell'interno (avanzata di Avari e Slavi, ritiro della popolazione nell'Istria bizantina, disgregazione delle comunità ecclesiastiche, ecc.), cui Gregorio Magno accenna appena in termini generali. Sulla base di rare citazioni sulla posizione dei vescovi nell'entroterra (scelta cattolica dei prelati di Emona e Celeia nel 590, lo stesso dicasi per Giovanni "di Pannonia" nel 599), potremmo concludere che i fuggiaschi provenienti dalle regioni continentali optavano per il cattolicesimo, contro lo scisma dunque, e che la loro presenza, come indicato dal caso di Giovanni, inaspriva i contrasti religiosi.

Il vescovado di Capodistria ebbe vita breve. Già nel 607 (divisione del patriarcato in quello scismatico di Aquileia, in territorio longobardo, e in quello cattolico di Grado, in territorio bizantino), e con l'intervento del papa Onorio I nel 628, lo scisma era definitivamente composto. A quel tempo la diocesi non è più menzionata, come non è menzionata al tempo del contrasto causato dalla dottrina monotelita, al quale partecipò attivamente il patriarcato di Grado. Nel caso fosse ancora esistita, sarebbe logico attendersi che fosse menzionata in occasione del sinodo romano del 680, al quale parteciparono, assieme al patriarca (originario di Capodistria) ben nove vescovi del patriarcato gradese, tra i quali anche alcuni a capo di diocesi "problematiche" prive di tradizione e di altri vescovadi, di cui s'ignorano le vicende intorno al

680. *L'assenza di citazioni relative alla diocesi di Capodistria va interpretata come argumentum ex silentio che la diocesi a quel tempo non esisteva più. Il ricordo del vescovado a cavallo del 600 ed il ruolo della città nel VII secolo e nella prima metà di quello successivo, furono probabilmente alla base del ripristino della diocesi all'epoca del papa Stefano II (752-757). Ne parla una cronaca del doge Andrea Dandolo, ma ignoriamo da dove abbia attinto questo dato, che altrimenti è assente nelle precedenti cronache gradesi e veneziane. La fonte del Dandolo è sconosciuta e, quindi, dobbiamo credere con riserva al cronista e doge veneziano; il dato, infatti, non può essere verificato con altre fonti.*

Parole chiave: Insula Capritana, papa Gregorio Magno, scisma aquileise, Aquileia, Grado, Ravenna

KRATICE

AASS = Acta Sanctroum, 3. ed. Paris-Roma.

ACO = Acta conciliorum oecumenicorum. München-Berlin.

ANSI = Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, 1975.

CCSL = Corpus Christianorum. Series Latina. Turnhout.

MGH = Monumenta Germaniae historica. Berlin-Hannover.

VIRI IN LITERATURA

Codice diplomatico Istriano (ed. P. Kandler). Trieste, ²1986 (gl. tudi Kandler, 1986).

Concilium universale Constantinopolitanum sub Iustiniano habitum. Volumen II. (= ACO IV, 2; ed. E. Schwartz), vol. II. Argentorate, 1914.

Cronache veneziane antichissime (ed. G. Monticolo). Roma, 1890 (gl. tudi Monticolo, 1890).

Dandulus: Chronica per extensum descripta, a. 675 (ed. E. Pastorello). Bologna, 1938 (gl. tudi Pastorello, 1938).

Gregorius I.: Registrum epistolarum 9,153; 9,155; 9,156 (ed. D. Norberg, Corpus Christianorum Series Latina [= CCSL] 140 A, 708-714).

Gregorius I.: Registrum epistolarum 9,152; 9,154; 9,155 (eds. P. Ewald, L. M. Hartmann, Monumenta Germaniae historica [= MGH], Epist. II, Berlin ²1957, 152-156).

Inscriptiones Italiae, X,4, 293, (ed. P. Sticotti). Roma, 1951.

Inscriptiones Latinae christianae veteres (ed. E. Diehl). Dublin-Zürich, ³1970.

Pontificia commissione per la redazione del codice di diritto canonico orientale. Fonti, Fasc. IX: Discipline générale antique (IIe-IXe s.), (ed. P.-P. Joannou). Grottaferrata (Roma), 1962 (gl. tudi Joannou, 1962).

Liber pontificalis XCIII (ed. L. Duchesne). Paris, ²1955.

Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense), (ed. R. Cessi). Roma, 1933 (gl. tudi Cessi, 1933).

- Paulus Diaconus:** *Historia Langobardorum* (Zgodovina Langobardov; eds. F. Bradač, B. Grafenauer, K. Gantar). Maribor, 1988; tudi: ed. L. Capo, Fondazione Lorenzo Valla, ⁵2000).
- Pelagii I Papae Epistulae quae supersunt (556-561)**, (eds. P. M. Gassó, C. M. Battle). In abbatia Montisserati, 1965.
- Plinius:** *Naturalis historia, libri III/IV* (eds. R. König, G. Winkler). München-Zürich, 1988.
- Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica** (ed. J. Schnetz). Stuttgart, 1990.
- Theophylaktos Simokates:** *Geschichte* (ed. P. Schreiner). Stuttgart, 1985.
- Arsac, P. (1969):** La dignité sénatoriale au Bas-Empire. *Revue historique du droit Français et étranger*, 47. Paris, 198-243.
- Babudri, F. (1901):** S. Nazario, patrono di Capodistria, nella storia e nella tradizione. Capodistria.
- Babudri, F. (1909):** Cronologia dei vescovi di Capodistria. *Archeografo Triestino*, III/5. Trieste, 173-239.
- Berg, H. (1985):** Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert. V: Wofram, H., Schwarcz, A. (eds.): *Die Bayern und Ihre Nachbarn I*. Wien, 61-108.
- Bratož, R. (1984):** Krščanska Emona in njen zaton. V: *Zgodovina Ljubljane*. Prisp evki za monografijo. Ljubljana, 64-68.
- Bratož, R. (1986):** Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 40, Ljubljana, 363-395.
- Bratož, R. (1987):** Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4. - 6. stoletje). V: Mihevc-Gabrovec, E. et al. (eds.): *Antični temelji naše sodobnosti*. Ljubljana, 13-26.
- Bratož, R. (1989):** Rižanski zbor, v: Guštin, M. (ed.): *Prisp evki k zgodovini Kopra - Contributi per la storia di Capodistria*. Ljubljana, 86-88.
- Bratož, R. (1992):** Nekatera nerešena in nerešljiva (?) vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 46. Ljubljana, 297-307.
- Bratož, R. (1996):** Doppelkirchen auf dem östlichen Einflußgebiet der aquileiensischen Kirche und die Frage des Einflusses Aquileias. *Antiquité Tardive*, 4. Paris, 133-141.
- Bratož, R. (1996a):** *Ecclesia in gentibus*. V: Rajšp, V. (ed.): *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana, 205-225.
- Bratož, R. (1996b):** Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert. V: Bratož, R. (ed.): *Westillyricum und Nordostitalien in der spät-römischen Zeit - Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi*. Situla, 34. Ljubljana.

- Bratož, R. (1998):** Il patriarcato di Grado e il monotelismo. Studi Goriziani, 87/88. Gorizia, 7-37.
- Bratož, R. (1999):** Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov "ad ripas Danubii" in sinoda v Čedadu 796. V: Rajšp, V., Brückmüller, E. (eds.): Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod. Ljubljana, 79-111.
- Bratož, R. (2000):** Epigrafe di Marciano. V: Tavano, S., Bergamini, G. (eds.): Patriarchi. Milano, 152-153.
- Bratož, R. (2000a):** Das Patriarchat Grado im monotheletischen Streit. V: Bratož, R. (ed.): Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo - Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Situla, 39. Ljubljana, 609-658.
- Bratož, R., Peršič, J. (1989):** Koprška cerkev skozi stoletja - La chiesa capodistriana attraverso i secoli (avtor poglavja "Prve omembe krščanstva v Kopru" R. Bratož). V: Guštin, M. (ed.): Prispевki k zgodovini Kopra - Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana, 57-59.
- Caillet, J.-P. (1993):** L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses marges. Collection de l'École Française de Rome, 175. Roma.
- Carile, A. - Fedalto, G. (1978):** Le origini di Venezia. Bologna.
- Cessi, R. (1933):** Origo civitatum Italie seu Venetiarum. Chronicon Altinate et Chronicon Gradense. Roma.
- Cunja, R. (1989):** Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskega samostana v Kopru (1986-1987). V: Guštin, M. (ed.): Prispевki k zgodovini Kopra - Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana, 21-28.
- Cunja, R. (1996):** Poznorimski in zgodnjerednjeveški Koper/Capodistria tardoromana e altomedievale. Koper-Capodistria.
- Cuscito, G. (1977):** Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria. Trieste.
- Cuscito, G. (1980):** La fede calcedonese e i concili di Grado (579) e di Marano (591). Antichità Altoadriatiche, 17. Udine, 207-230.
- Cuscito, G. (1984):** Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria. Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria, 3. Trieste, 111-134.
- Cuscito, G. (2000):** Capodistria. V: Tavano, S., Bergamini, G. (eds.): Patriarchi. Milano, 196-197.
- Daniele, I. (1967):** Nazario, vescovo e patrono di Capodistria. Bibliotheca sanctorum, 9. Roma, 777-779.
- De Franceschi, C. (1950):** Delle origini di Capodistria e del suo vescovato. Archivio Veneto, 46-47. Venezia, 1-15.
- De Franceschi, C. (1971):** Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo III. Quando e come Cittanova d'Istria venne denominata Emona. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 19 (n.s.). Trieste, 101-175.

- De Vergottini, G. (1924):** Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medioevo. Roma.
- Fedalto, G. (1988):** Il vescovado di Caorle dalle origini al Trecento. *Antichità Alto-adriatiche*, 33. Udine, 27-49.
- Fedalto, G. (1999):** Aquileia. Una chiesa due patriarcati. Roma.
- Giollo, R. (1969):** San Nazario protovescovo e patrono di Capodistria. Trieste.
- Guštin, M. (1989):** Prispevki k zgodovini Kopra - Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana.
- Jadin, L. (1949):** Capodistria. V: *Dictionnaire d'histoire de de géographie ecclésiastique*, 11. Paris, 878-886.
- Joannou, P.-P. (ed.) (1962):** Pontificia commissione per la redazione del codice di diritto canonico orientale. *Fonti*, fasc. IX: *Discipline générale antique (IIe-IXe s.)*. Grottaferrata (Roma).
- Jones, A. H. M. (1973):** *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, I-II. Oxford.
- Kandler, P. (1986):** *Codice diplomatico Istriano*. Trieste².
- Kehr, P.F. (1925):** *Regesta pontificum Romanorum*. Italia pontificia, VII, 2. Berlin.
- Kos, F. (1902):** *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, I. Ljubljana.
- Kos, F. (1906):** *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, II. Ljubljana.
- Kos, F. (1982):** *Izbrano delo*. Ljubljana.
- Kos, P. (1986):** The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 BC - AD 1000. *Situla*, 24. Ljubljana.
- Kos, P. (2000):** The numismatic evidence for the period from the 5th to the 10th centuries in the area of modern Slovenia. V: Bratož, R. (ed.): *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo - Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche*. *Situla*, 39, Ljubljana, 107-118.
- Krahwinkler, H. (1992):** *Friaul im Frühmittelalter*. Wien-Köln-Weimar.
- Lanzoni, F. (1927):** *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*. Faenza.
- Lukman, F. K. (1980):** Gregorij Veliki in njegova doba. Celje.
- Margetić, L. (1979):** Gregorio I - papa politico. *Živa antika*, 29. Skopje, 269-274.
- Margetić, L. (1983):** *Histrica et Adriatica*. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici. Trieste.
- Margetić, L. (1992):** Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji. *Arheološki vestnik*, 43. Ljubljana, 149-173.
- Martindale, J. R. (1992):** *The Prosopography of the Later Roman Empire III (A.D. 527-641)*. Cambridge.
- Marušić, B. (1969):** *Istrien im Frühmittelalter*. Pula.

- Mayer, E. (1903):** Die dalmatinisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römische Grundlagen. Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, 24 (37). Weimar, 211-308.
- Miklavčič, M., Dolenc, J. (1970):** Leto svetnikov, II. Ljubljana.
- Monticolo, G. (1890):** Cronache veneziane antichissime. Roma.
- Niermeyer, J. F. (1976):** Mediae Latinitatis lexicon minus. Leiden.
- Paschini, P. (1912):** Le vicende politiche e religiose del territorio friulano da Costantino a Carlo Magno (secc. IV-VIII). Memorie storiche Forogiuliesi, 8. Udine, 233-280.
- Paschini, P. (1915):** Antichi episcopati istriani. Memorie storiche Forogiuliesi, 11. Udine, 139-148.
- Peršič, J. (1989):** gl. Bratož, R., Peršič, J. (1989).
- Petranović, A., Margetić, L. (1989):** Il Placito del Risano. V: Guštin, M. (ed.): Prispjevki k zgodovini Kopra - Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana.
- Pohl, W. (1988):** Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n.Chr. München.
- Rosen, K. (1993):** Ein Wanderer zwischen zwei Welten. Carmen ad quendam senatorem ex Christiana religione ad idolorum servitutem conversum. V: Dietz, K., Hennig, D. & H. Kaletsch (eds.): Klassisches Altertum, Spätantike und frühes Christentum (Festschrift A. Lippold). Würzburg.
- Rus, J. (1939):** Johannes - zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone. Poskus rešitve spora o dveh Emonah. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 20. Ljubljana, 152-167.
- Semi, F. (1975):** Capris, Iustinopolis, Capodistria. La storia, la cultura e l'arte. Trieste.
- Smolik, M. (ed.) (2000):** Leto svetnikov. Celje.
- Šašel, J. (1992):** Koper - Capodistria. V: Šašel, J. (ed.): Opera selecta. Ljubljana, 680-689.
- Tavano, S., Bergamini, G. (2000):** Patriarchi. Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale. Milano.
- Vedaldi Iasbez, V. (1994):** La Venetia orientale e l'Histria. Roma.
- Waldmüller, L. (1975):** Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Amsterdam.
- Whitby, M. (1988):** The Emperor Maurice and his historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare. Oxford.
- Wolff, H. (1994):** Die Kontinuität der Kirchenorganisation in Raetien und Noricum bis an die Schwelle des 7. Jahrhunderts. V: Boshof, E., Wolff, H. (eds.): Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert. Köln - Weimar - Wien, 1-27.
- Župančič, M. (1989):** Inter utrumque tuta. V: Guštin, M. (ed.): Prispjevki k zgodovini Kopra - Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana, 15-20.